

ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В УМОВАХ ГОЛОДОМОРУ

Досліджено репресивну політику радянської влади в українському селі в умовах голодомору. На основі аналізу архівних документів, що вперше вводяться до наукового обігу, визначено особливості, механізми, цілі карально-репресивних заходів влади.

Ключові слова: селянство, репресії, голод, колгоспи, одноосібники.

Исследована репрессивная политика советской власти в украинском селе во время голодомора. На основе анализа архивных документов, которые впервые вводятся в научный оборот, определены особенности, механизмы, цели карательно-репрессивных мероприятий власти.

Ключевые слова: крестьянство, репрессии, голод, колхозы, единоличники.

The Soviet rule repressive policy in Ukrainian villages under famine conditions is analyzed in the article. Based on the analysis of new archival documents, that are for the first time introduced into the scientific circulation, it was defined the features, mechanisms, purposes of the punitive-repressive measures of authorities.

Key words: peasantry, repressions, famine, collective farms, individual peasants.

В умовах формування демократичних інститутів української незалежної держави й становлення громадянського суспільства особливого значення набуває наукове осмислення феномена радянського тоталітаризму, важливим чинником утвердження якого стали масові політичні репресії. За останні два десятиліття відбулися кардинальні зміни у дослідженні репресивної компоненти сталінської модернізації аграрного сектора, внаслідок чого українська історіографія вийшла на якісно новий ступінь її розуміння й засвоєння. Серед вітчизняних істориків, внесок яких у вивчення теми є найвагомим, слід, у першу чергу, виділити В. Васильєва [1], Ю. Шаповала [31], С. Кокіна [17], С. Кульчицького [18], В. Нікольського [19], у працях яких розкрито механізми творення партійно-радянськими й каральними органами масового терору проти сільського населення України під час суцільної колективізації і хлібозаготівель 1932/33 р. Разом з тим, враховуючи складність проблеми, далеко не всі її аспекти на сьогодні знайшли належне висвітлення. Так, поза увагою істориків фактично залишилися каральні заходи влади після закінчення заготівельної кампанії 1932/33 р. Тому у пропонованій статті автор ставить на меті проаналізувати репресивну політику радянської влади в українському селі в умовах голодомору 1933 р., визначити її основні напрямки й особливості.

Офіційне завершення хлібозаготівельної кампанії 5 лютого 1933 р. не призвело до припинення каральних акцій властей проти селянства. Репресивна машина, що набула максимальних обертів наприкінці 1932 р., продовжувала працювати на повну силу й в умовах

голодомору. Перед партійно-радянськими органами, органами ДПУ та юстиції республіки було поставлено нове завдання – забезпечення весняної сівби. Зокрема, про це йшлося у другому Оперативному наказі ДПУ УРСР від 13 лютого 1933 р. [22, с. 513]. У рамках даної господарсько-політичної кампанії обласне, районне і колгоспне керівництво мало зосередити головну увагу на формуванні насінневих фондів хлібозаготівельних планів. Приміром, на 25 січня 1933 р. Дніпропетровська область була забезпечена посівним матеріалом лише на 8 %, Київська – на 70 %, «а Україна в цілому – на 37 %» [18, с. 320]. Цинізм й абсурдність ситуації полягали у тому, що насіння мали збирати у голодуючому українському селі, яке потребувало на негайну продовольчу допомогу.

Визначаючи механізми «насіннєвої кампанії», партійне керівництво республіки вирішило не змінювати засоби впливу на українське селянство. Так, у постанові ЦК КП(б)У від 31 січня 1933 р. прямо наголошувалося, що збір насіння слід здійснювати «методами хлібозаготівель» за рахунок «виявлення і вилучення розкраденого, прихованого, незаконно розданого зерна» [24, арк. 106]. Таким чином, санкціонувавши нову хвилю репресій проти селян, влада вперто продовжувала експлуатувати тему міфічного «підземного пшеничного міста», яке так і не вдалося виявити під час заготівель 1932/33 р.

Зауважимо, що насіннєві фонди мали сформувати не лише колективні об'єднання, але й одноосібники до 10 березня 1933 р. Політбюро ЦК КП(б)У зобов'язало індивідуальні господарства засипати необхідну кількість

насіння у власній тарі до громадських амбарів. Одноосібні господарства, що саботували сівбу, дозволялося виселяти за межі України [24, арк. 127.].

Органи юстиції і ДПУ включилися до «боротьби за насіння», використовуючи звичні репресивні методи, апробовані під час хлібозаготівель. Так лише у Вінницькій області за першу декаду лютого 1933 р. «в справах, зв'язаних з мобілізацією та охороненням насіння», засудили 49 осіб, з них 43 особи – до позбавлення волі. У другій декаді лютого кількість засуджених за насінневі фонди на Вінничині зросла до 245 осіб, з яких 219 покарали позбавленням волі. У Дніпропетровській області за дві декади лютого суди репресували 154 особи [27, арк. 71].

За «насінневими справами», як правило, карали керівників колгоспів, які відмовлялися проводити нові реквізиції зерна в голодуючому селі або намагалися врятувати односельців за рахунок роздачі насінневих фондів. Приміром, «провина» керівництва колгоспу села Ярошенці Жмерінського району полягала у тому, що вони «затаїли 145 пудів насіння та роздавали цей хліб колгоспникам». За цей «жахливий злочин» до 10 років позбавлення волі засудили голову колгоспу Колеснікова та завгоспа Дроздовського, до 8 років – заступника голови Берегового [27, арк. 84]. На Харківщині у лютому 1933 р. організували показовий судовий процес над головою колгоспу ім. МТС Красноградського району П. Біликом, який «зовсім відмовився працювати по мобілізації насіння і на загальних зборах цього колгоспу виступив з одвертою контрреволюційною агітацією проти засипки насіння». Білика засудили до 5 років позбавлення волі [27, арк. 92].

Карали за незасипку насінневих фондів й одноосібників. Так у 30-ти районах Харківської області за третю декаду лютого 1933 р. репресували 24 одноосібників, більшість яких за соціальним становищем належала до середняків. Для порівняння – в колгоспному секторі області за цей же період притягнули до кримінальної відповідальності лише 17 осіб. «Заходи судової репресії», що застосовувалися до одноосібників, також відрізнялися суворістю – всіх звинувачених засудили до позбавлення волі: 18 осіб – на термін понад 5 років, 4 осіб – від 3 до 5 років; 2 осіб – від 2 до 3 років [27, арк. 91]. У справах «про незасипку насінневих фондів» звинуваченим, як правило, інкримінували проведення контрреволюційної агітації або саботажу [27, арк. 109]. Аргументи ж селян щодо відсутності насіння до уваги не бралися.

Не відставало за кількістю репресованих від органів юстиції і ДПУ УСРР. Так по лінії надзвичайних органів «за протидію збору насіння» у лютому 1933 р. у республіці заарештували 625 осіб «контрреволюційного елементу». Водночас органи ДПУ УСРР репресували 201 особу «за злочинно-недбале зберігання насінневого матеріалу» [23, с. 342]. В цілому наведені дані свідчать про чергове розкручування маховика репресій.

Під час формування насінневих фондів практикувався й такий метод впливу на селян, як занесення на «чорну дошку» окремих господарств і цілих районів, апробований під час хлібозаготівельної

кампанії 1932/33 р. Так за станом на 18 лютого 1933 р. у цих списках значилися Терпінянський, Лихівський, Великотокмацький, Нововасилівський, Високопільський та Верхньодніпровський райони Дніпропетровської області [16].

В цілому застосування репресивних заходів дало певний ефект, потрібний владі: «із 25 січня по 5 лютого рівень забезпеченості областей України посівним матеріалом зріс із 37 до 43 %» [18, с. 321]. Тобто викачка хліба із голодуючого українського села продовжилася.

З початком польових робіт органи юстиції поступово переходять від фабрикації «насінневих справ» до посівних. Особливістю нової репресивної кампанії було те, що одноосібників притягували до кримінальної відповідальності за відмови від сівби, які супроводжувалися «шкідницько-розкладницькою роботою серед селянства». Так середняка В. Шкляренко села Вировка Конотопського району Чернігівської області засудили до 7 років позбавлення волі за те, що він, «маючи коня, реманент відмовлявся сіяти, пояснюючи селянам, що йому не вигідно сіяти» [27, арк. 148].

Натомість адміністративний апарат колгоспів карали за «недоброякісне переведення сіву (сівба по стерні, сівба непротруєним насінням, недодержання норм висіву, неправильне проведення ярівизації)». Необхідність застосування репресивних заходів до правлінь колгоспів органи юстиції пояснювали тим, що недотримання агротехнічних норм призведе до «зменшення або псування врожаю». Лише у Харківській області за 15 днів квітня за неякісну сівбу репресували 144 особи. При цьому 12 осіб покарали за законом від 7 серпня 1932 р. Приміром, члена управи колгоспу «Червоний хлібороб» Наталінської сільради Красноградського району засудили до 10 років позбавлення волі, звинувативши у свідомому зриві сівби, оскільки він затягував роботи і «сіяв непротруєним насінням». А голова Шавелівської сільради Зміївського району отримав 10-річний вирок за те, що «в колгоспі «Більшовик» 25 гектарів вівса засіяли по стерні та бур'янах» [27, арк. 164].

Для партійного керівництва Дніпропетровщини й Одещини притягнення до кримінальної відповідальності «саботажників сівби» виявилось замало, й тому обкоми КП(б)У ініціювали проведення депортації за межі цих областей тих селянських господарств, «що злісно ухилилися від сівби». З Дніпропетровщини планувалося виселити 1 000 господарств колгоспників і одноосібників, з Одещини – 250 родин одноосібників. І хоча 3 березня 1933 р. Політбюро ЦК КП(б)У відхилило пропозицію Дніпропетровського обкому, вилучення «саботажників весняної сівби»: «ворожо-куркульського елементу» й одноосібників організували по лінії органів ДПУ [26, арк. 74].

Процедуру вислання детально регламентувала постанова РНК УСРР від 13 лютого 1933 р. Згідно з нею постанови про виселення, ухвалені сільрадами, затверджувалися райвиконкомом і спрямовувалися до облвиконкомів. Облвиконкоми робили відповідні висновки і надсилали всі матеріали до обласного відділу ДПУ, після розгляду у якому вони потрапляли до ДПУ УСРР, де остаточно затверджувалися списки депортованих. Садиби і земля виселених передавалися колгоспам, а їх майно «реалізовувалося на покриття

заборгованості державі, колгоспам та іншим організаціям» [6, арк. 24].

Депортація «ворожо-куркульського елементу» відбулася у квітні 1933 р. Так «із районів бурякосіяння Київської області 1 і 2 квітня відправили 3 ешелони з висланими у складі 1 024 сімей – 4 132 осіб». 14 і 15 квітня ешелони прибули до станції Анжерка Західносибірського краю [23, с. 389].

Наступне масштабне висилання українських селян санкціонувала таємна інструкція ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 8 травня 1933 р. Вона дозволила виселення за межі України 2 тис. господарств, «голови яких ведуть активну боротьбу проти колгоспів і організують відмову від сівби і заготівель» [13, арк. 72]. Усього протягом 15–20 червня 1933 р. планувалося депортувати 8 тис. осіб, яких звично називали куркулями [23, с. 419]. На практиці «план з депортації» звично перевищували. За станом на 5 липня 1933 р. з республіки вислали 1 975 родин у складі 8 137 осіб [23, с. 435].

Окрему увагу в умовах голодомору репресивні органи приділяли боротьбі з крадіжками колгоспного й особистого майна. Як свідчать документи, одним з наслідків голодомору стало погіршення криміногенної ситуації у республіці у першій половині 1933 р. У міру посилення голоду зростав рівень злочинності серед населення: вбивства, грабунки заради шматка хліба ставали повсякденним явищем. Про це свідчить анонімний лист так званої «групи комуністів» до Дніпропетровського обкому КП(б)У (лютий 1933 р.): «Багато квартир як у селі, так і в містечках зачинаються зсередини і вдень, і вночі, тому що всі живуть у небезпеці, і немає жодної гарантії, що ось-ось [не] постукають, [не] заберуть все їстівне і [не] вб'ють серед білого дня. Де шукати захисту? Міліціонери самі недоїдають і трусять» [4, арк. 31].

Особливо навесні 1933 р. збільшилася кількість крадіжок худоби. Викрадених коней, корів, овець голодні селяни різали й використовували для власного споживання. Так лише в Олександрійському районі Дніпропетровської області протягом березня – квітня 1933 р. викрали 30 коней із колективних об'єднань і радгоспів, у Мелітопольському – більше 50 корів [9, арк. 674]. Завдяки діяльності зграї конокрадів Студенецької сільради, колгоспи Миропільського та сусідніх районів Харківської області втратили 152 коня [27, арк. 127]. Про неспроможність органів міліції протидіяти крадіжкам худоби красномовно свідчить той факт, що з двору Олександрійської міліції вкрали трьох коней [9, арк. 1127].

Вихід із ситуації центральне й місцеве керівництво традиційно вбачало у застосуванні «жорстких репресій» щодо крадіїв. Притягуючи їх до кримінальної відповідальності, мали керуватися постановою ВУЦВК від 21 грудня 1932 р. «Про охорону кінського поголів'я», яка зобов'язувала «застосовувати за крадіжку коней в усупільненому секторі найвищий захід соціоборони з заміною, коли є обставини, що пом'якшують провину, – позбавлення волі на реченець не нижче, як 10 років» [9, арк. 600]. Як можна зрозуміти із листування Дніпропетровської обласної та районних прокуратур, органи юстиції під час

розгляду справ не повинні були враховувати обставини скоєння злочину, тобто, що крадіжку вчинили «бідняки, випадкові крадії, рецидивісти» «через дійсно тяжкий стан з харчуванням» [9, арк. 601]. Згідно з інструкцією Наркомату юстиції УСРР від 9 лютого 1933 р., усі «актуальні справи про крадіжки коней в усупільненому секторі» належало розглядати виключно в облсудах. У результаті, протягом березня – першої половини квітня 1933 р. виїзна сесія Дніпропетровського облсуду у Мелітопольському районі розглянула 5 подібних справ, за якими засудила до розстрілу 6 чоловік [9, арк. 671]. У другій декаді березня 1933 р. у Краснопільському районі на Харківщині покарали за законом від 7 серпня 1933 р. дві групи конокрадів: 6 осіб засудили до розстрілу, 12 – до позбавлення волі на 10 років [27, арк. 127].

Ще одним об'єктом зазіхань голодних селян навесні 1933 р. були насінневі фонди. Кількість украденого насіння, як правило, була незначною. Приміром, у колгоспі ім. Сталіна зони обслуговування Новогригорівської МТС два колгоспники набрали насіння в кишені [8, арк. 269].

Щоб захистити посівматеріал від розкрадання помираючими від голоду селянами, 17 березня 1933 р. РНК УСРР видає спеціальну постанову, якою зобов'язує «облвиконкоми, райвиконкоми та директорів МТС негайно вжити найрішучіші заходи щодо охорони насіння, притягаючи до справи охорони ДПУ, міліцію та найбільш надійних і перевірених колгоспних активістів». Осіб, винних у крадіжці насіння, мали карати за законом від 7 серпня 1932 р. Наркомат юстиції повинен був «забезпечити негайне відрядження на місця виїзних сесій облсуду для термінового розгляду справ» [8, арк. 189]. Як наслідок, за другу декаду березня 1933 р. у 13 районах Харківської області виїзними сесіями облсуду за «крадіжки та розбазарювання посівного матеріалу» засудили 27 осіб, з них: 9 – до розстрілу, 12 – до позбавлення волі на 10 років, 4 – до позбавлення волі на реченці від 5 до 9 років, 2 – до 3-х років [27, арк. 108]. Щодо органів ДПУ, то лише у лютому 1933 р. вони репресували «за крадіжки, розбазарювання і приховування насіння» 964 осіб» [23, с. 342].

Оскільки голодні селяни намагалися викрасти не лише зерно, але й «насіння для городів: картоплі, буряку, цибулі, кабачків», органи юстиції, забезпечуючи «проведення городньої кампанії», звернули увагу й на ці групи крадіїв. Так з 10 до 25 квітня 1933 р. у Харківській області за крадіжки городнього насіння засудили 19 осіб. Красномовним є соціальний стан засуджених: жодного «класово ворожого елементу»: 6 бідняків, 10 середняків, 2 колгоспника, 1 робітник [27, арк. 170].

Коли визрів новий врожай, голодні селяни почали зрізати колоски на колгоспних ланах. За повідомленням ДПУ УСРР від 9 липня 1933 р., факти крадіжок хлібу були зареєстровані у 74 колгоспах 33 районів Одеської області і 15 колгоспах 4-х районів Харківської області. Нерідко зрізанням колосків займалися діти. На думку органів ДПУ, дорослі спеціально використовували для крадіжок дітей, аби уникнути відповідальності. Тому влітку 1933 р. набуває поширення

практика покарання батьків неповнолітніх крадіїв. Так у Люксембурзькому районі Дніпропетровської області у липні 1933 р. засудили двох селян за «перукарство» їх дітей [9, арк. 1030]. При цьому були допущені чергові «перекручення революційної законності», «коли судили середняків-колгоспників, що сумлінно працюють у колгоспі, весь час зайняті в степу, ... за те, що їх діти зрізали декілька колосків» [14, арк. 38].

Зростання рівня злочинності в українському селі в умовах голодомору й нездатність влади захистити майно і життя селян призвели до поширення самосудів, які озлоблені, голодні мешканці села вчиняли над «злочинцями з безвиході». Так навесні 1933 р. за крадіжку одного глечика молока і кількох коржиків був забитий до смерті залізним кілком член колгоспу «Нова спілка» Желтянської сільради П'ятихатського району Дніпропетровської області Яків Ткаченко. У розправі брали участь голова колгоспу Бутейко, ветеринар Шкура, рахівник Сарана, рільник Сокол. Подібні самосуди мали місце й в інших регіонах України: колгосп «Червона нива» Спасівської сільради Новомосковського району, село Богданівка Чечелівської сільради П'ятихатського району тощо [21, с. 280]. Нерідко у стихійних розправах брали участь групи селян чисельністю до 100-200 осіб. Так у селі Березівка Джулинського району на Вінниччині натовп із 200 селян забив на смерть крадія Стародуба [30, арк. 100].

Усього, за даними ДПУ УСРР, з 20 травня до 20 червня 1933 р. було зареєстровано 111 випадків самосудів у 99 селах 51 району республіки [30, арк. 96]. Кількість розправ постійно зростала: якщо протягом першої декади червня було зафіксовано 37 самосудів, то протягом другої – 46. Зрозуміло, що наведені дані є неповними, оскільки не всі випадки самосудів реєструвалися. Найбільшого поширення самосуди набули у Вороновицькому й Могилів-Подільському районах Вінницької області, Корсунському, Брусилівському й Ружинському – Київської, Нововодолазькому й Карлівському – Харківської, Недригайлівському – Чернігівської, Павлоградському – Дніпропетровської області. Переважно жертвами розправ ставали «зłodії з безвиході» – крадії продуктів харчування – 38 випадків, худоби – 15, а також ті, хто викопував на ланах картоплю та інші корнеплоди – 11 із 82 випадків самосудів [30, арк. 97].

Досить часто ініціаторами й активними учасниками розправ ставали керівники сільрад, колгоспів, місцеві активісти, члени партії. Так 66 із 111 самосудів відбулися за ініціативи і за безпосередньої участі 28 голів сільрад, 6 заступників голів сільрад, 16 голів колгоспів, 17 членів правлінь колгоспів, 5 секретарів сільських партійних осередків, 88 сільських активістів. Серед них 36 осіб були кандидатами та членами партії [30, арк. 98].

Більшість самосудів супроводжувалася жорстокими знущаннями, тортурами й закінчувалися вбивством. Усього жертвами 111 самосудів стали 247 осіб, з яких 145 загинуло або померло від побоїв [30, арк. 98]. Найжахливіше, що під час розправ гинули діти. Так у селі Сичівка Христинівського району на Вінниччині за

крадіжку цибулі було вбито 12-річну дівчину Марію Сокурко [30, арк. 104].

Поширенню самосудів сприяло й те, що міліція нерідко звільняла затриманих селянами грабіжників, а судові органи виносили їм «м'які» вироки. Зрозуміло, що суди не могли жорстоко карати всіх «зłodіїв з безвиході», враховуючи кількість крадіжок і розміри вкраденого. Так лише у Київській області на початку липня 1933 р. у судах перебувало 11 000 подібних справ [30, арк. 105]. До того ж органи юстиції у своїй діяльності мали керуватися інструкцією ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 8 травня 1933 р., яка орієнтувала їх на згортання репресій.

Розправи селян над «злочинцями з безвиході» були, по суті, проявом побутового здичавіння людей, змучених голодом, а їхня жорстокість зумовлювалася тим, що голодні зłodії нерідко забирали у таких же голодних селян останнє продовольство, прирікаючи їх на жахливу смерть. Поширенню самосудів сприяла й загальна морально-психологічна атмосфера, що панувала в українському селі доби колективізації й голодомору. Перманентне застосування репресій щодо селян, безкарність місцевого керівництва призвели до того, що селянське суспільство звикло жити в умовах насильства. Додамо, що у 1933 р. для великої кількості людей смерть перетворилася на буденне явище, а це, в свою чергу, нівелювало цінність людського життя.

Представники влади прекрасно усвідомлювали, що «крадіжки й самосуди – взаємопов'язані явища» [30, арк. 107]. У секретних доповідних записках і телеграмах до центральних установ місцеві очільники визнавали, що «самосуди набули характеру стихійного руху проти крадіжок і бандитизму» [30, арк. 116], але офіційна реакція влади була іншою. За звичною термінологією самосуди кваліфікували як зброю ворогів радянської влади. На думку Наркомату юстиції УСРР, «через самосуди класово-ворожі антирадянські елементи на селі намагаються свідомо дезорганізувати роботу органів влади і колгоспів» [14, арк. 98]. А голова Дніпропетровського облвиконкому Гаврилов у своїх висновках пішов ще далі, заявивши, що «цю форму можуть використовувати контрреволюційні елементи»: «Сьогодні кричать «бий зłodія», а завтра комуніста» і взагалі під цей шумок можна вбити кого завгодно» [28, арк. 134].

Оскільки самосуди над голодними грабіжниками набули характеру своєрідної епідемії, до боротьби з ними були змушені включитися органи юстиції. 5 червня 1933 р. Наркомат юстиції УСРР звернувся до органів прокуратури з листом, зажадавши від них вжити невідкладних заходів щодо виявлення і притягнення до сурової відповідальності організаторів і підбурювачів самосудів. Службових осіб, що не вживали заходів, «щоб запобігти самосудам або навіть самі брали в них участь» пропонувалося судити показовими судами [21, с. 280].

Знову до питання боротьби з самосудами Наркомат юстиції УСРР повернувся 9 серпня 1933 р., підготувавши директиву, фактично ідентичну за змістом до попередньої. Єдиною новацією у ній була вимога до органів дізнання, слідства, прокуратури й суду «забезпечити боротьбу з усіма видами крадіжок на селі» [14, арк. 98].

Принагідно зауважимо, що серпнева директива Наркомату юстиції УСРР була підготовлена за прямою вказівкою Політбюро ЦК КП(б)У. У такий спосіб партійне керівництво республіки відреагувало на випадок самосуду, що стався 31 липня 1933 р. у селі Крапивне Уланівського району Вінницької області, внаслідок якого загинуло 5 колгоспників [25, арк. 158]. У результаті протягом квітня – липня 1933 р. у Київській області було проведено 222 судових процеси над учасниками самосудів, у Вінницькій – 50, Одеській – 31 [7, арк. 4].

Іноді суди виправдовували організаторів подібних розправ, тому що не могли точно встановити причину смерті жертви насильства: голод чи нанесення побоїв. Так було виправдано бригадира артілі «Трудова» Йосипівської сільради на Дніпропетровщині Ф. Плічко, який у травні 1933 р. побив за крадіжку цибулі на своєму городі колгоспницю М. Жушман. Жінка після побоїв захворіла і через декілька тижнів померла. Але П'ятихатський районний народний суд дійшов висновку, що *«покривжена Жушман померла не від побоїв, бо була надто слаба та померла майже через півтора місяці»* [12, арк. 56].

Незважаючи на вжиті владою заходи, ситуація на краще не змінилася протягом усього літа 1933 р. Так, за неповними даними, під час збиральної і хлібозаготівельної кампанії 1933 р. у республіці було зафіксовано 30 випадків самосудів [29, арк. 99].

4 жовтня 1933 р. Президія ЦК ВКП(б) і Колегія НК РСІ СРСР звинуватили у відсутності належної боротьби з самосудами Наркомат юстиції УСРР. Зокрема, вказувалося, що директива Слинько від 9 серпня 1933 р. була видана занадто пізно, коли розправи селян над злочинцями набули великого поширення.

В цілому неефективність боротьби з самосудами зумовлювалася тим, що органи юстиції намагалися ліквідувати явище, не усунувши його причин. Без стабілізації продовольчої ситуації в українському селі не можна було припинити дрібні крадіжки, а відповідно й розправи селян над *«злочинцями з безвиході»*.

Одним з наслідків голодомору в українському селі стало поширення випадків убивств і канібалізму. Місцеві й обласні можновладці намагалися усіляко приховати інформацію про ці жахливі факти, тлумачачи їх як прояви *«куркульської контрреволюційної роботи»* і *«провокації голоду»*, а вбивць звинувачували у тому, що вони *«працювали за завданням класового ворога»* [5, арк. 285]. Щоб засекретити всю інформацію про покарання людоджерів, 22 травня 1933 р. заступник ДПУ УСРР К. Карлсон видав директиву, згідно з якою всі справи про канібалізм вилучалися з судів і передавалися до

органів ДПУ на розгляд Судової трійки [20, с. 73]. За підрахунками дослідників Т. Вронської і Н. Платонової, зробленими на підставі аналізу кримінальних справ, що зберігаються в Державному архіві МВС України, *«протягом 1933 р. за канібалізм засуджено до трьох-п'яти років позбавлення волі з перебуванням у концентраційному таборі 1 483 особи (за 994 справами), із них по: Київській області – 761 особа, Харківській – 280, Вінницькій – 228, Одеській – 102, Дніпропетровській – 48, Чернігівській – 22, Донецькій – 12, Кіровоградській і Житомирській – по 6 осіб, Сумській і Херсонській – по одній особі»*. Ще за 1 022 кримінальними справами звинувачені були засуджені за канібалізм до 10 років концтабору або смертної кари [2, с. 39]. Всього *«за канібалізм до різних термінів ув'язнення й смертної кари у 1932-1933 рр. було засуджено 2 505 осіб»* [2, с. 40].

У зв'язку з тим, що у чинному Кримінальному кодексі УСРР 1927 р. не було статті про канібалізм, людоджерів притягували до кримінальної відповідальності переважно за 174 статтею КК (*«розбій, коли він спричинив смерть»*) [2, с. 38]. Іноді їх дії кваліфікували за 54-8 статтею КК – *«вчинення терористичних актів»*. Зокрема, 30 квітня 1933 р. Судова трійка засудила за цією статтею до 10 років концтабору селянку села Вербово-Шевченково Павлоградського району М. Носач [15, арк. 31].

Підсумовуючи вищесказане, маємо всі підстави констатувати, що жахливий голод, який лютував на теренах України у 1933 р., не став для компартійної влади вагомим аргументом для припинення каральних акцій проти селянства. Необхідність продовження терору в українському селі фактично легітимізувала офіційна версія голоду, який називали тимчасовими *«продовольчими труднощами в окремих селах і колгоспах»*, що виникли внаслідок *«шикідництва у сільському господарстві України, діяльності контрреволюційних антирадянських і куркульських елементів, що проникли до колгоспів»* [23, с. 350]. У репресивній політиці властей у період голодомору можна виділити наступні складові. По-перше, як і під час хлібозаготівель 1932/33 р., каральні заходи продовжували застосовуватися для забезпечення виконання основних господарсько-політичних кампаній: посівної, збиральної. Інший напрямок репресивної політики був безпосередньо пов'язаний з наслідками голодомору в українському селі: справи про крадіжки, канібалізм, самосуди. Селян, які потрапили під прес репресій за цією категорією справ, у буквальному розумінні можна назвати *«злочинцями з безвиході»*, оскільки, позбавивши їх засобів для існування, держава створила підґрунтя для зростання злочинності в українському селі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєв В. Ціна голодного хліба: Політика керівництва СРСР і УСРР у 1932-1933 рр. / В. Васильєв // Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932-1933 рр. / [за ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала]. – К., 2001. – С. 12-80.
2. Вронська Т. В. Архівні матеріали НКВС і ДПУ у фондах Державного архіву МВС України / Т. В. Вронська, Н. В. Платонова // Голод 1932-1933 років в Україні: Причини та наслідки / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 26-41.
3. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО), ф. 19, оп. 1, спр. 90.

4. ДАДО, ф. 19, оп. 1, спр. 587.
5. ДАДО, ф. 1520, оп. 3, спр. 9.
6. ДАДО, ф. 1520, оп. 3, спр. 28.
7. ДАДО, ф. 1520, оп. 3, спр. 35.
8. ДАДО, ф. 1520, оп. 3, спр. 36.
9. ДАДО, ф. 1520, оп. 3, спр. 37.
10. ДАДО, ф. 1520, оп. 3, спр. 42.
11. ДАДО, ф. 1520, оп. 3, спр. 63.
12. ДАДО, ф. 1520, оп. 3, спр. 86.
13. ДАДО, ф. 1520, оп. 3, спр. 134.
14. ДАДО, ф. 2262, оп. 1 дод., спр. 1.
15. Державний архів управління Служби безпеки України в Дніпропетровській області. – Фонд кримінальних справ. – П-27 586.
16. Зоря (Дніпропетровськ). – 1933. – 18 лютого.
17. Кокін С. Голодомор в Україні і ДПУ / С. Кокін // Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 62-87.
18. Нікольський В. Репресивна діяльність органів ГПУ під час голодомору в УСРР (1932-1933 рр.) / В. Нікольський // З архівів ВУЧК– ГПУ–КДБ. – 2001. – № 2. – С. 477-495.
19. Окіпнюк В. Т. Державне політичне управління УСРР (1922-1934): історико-юридичний аналіз : [монографія] / В. Т. Окіпнюк. – К. : НА СБУ, 2002. – 290 с.
20. Розкуркулення, колективізація, голодомор на Дніпропетровщині (1929-1933 роки): [зб. документів] / [упор.: Є. І. Бородін, О. В. Касьянов, Н. В. Киструська та ін.]. – Дніпропетровськ : Герда, 2008. – 498 с.
21. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 604 с.
22. Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. В 4 т. / Т. 3. 1930-1934 гг. Кн. 2. 1932-1934 гг. / [под ред. А. Береловича, В. Данилова]. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. – 840 с.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 6, спр. 281.
24. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 284.
25. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 19.
26. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6320.
27. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6341.
28. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6390.
29. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6395.
30. Шаповал Ю. Г. Голодомор і репресії в Україні / Ю. Г. Шаповал // Критика. – 2008. – № 12. – С. 8-10.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *д.і.н., професор Г. В. Боряк; д.і.н., професор Ю. В. Котляр*

© Н. Р. Романець, 2011

Стаття надійшла до редколегії 02.09.2011 р.